

Tengelyi László (1954–2014)

Tengelyi László 1972 és 1979 között történelmet, klasszika-filológiát és filozófiát tanult az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Egyetemi tanulmányainak végeztével a kar oktatója lett, majd 1997-től a Filozófiatörténet Tanszék (későbbi nevén: az Újkori és Jelenkori Filozófia Tanszék) tanszékvezetője volt, egészen 2001-ig, amikor is a Wuppertali Bergische Universität meghívását elfogadva, az ottani Fenomenológia és Teoretikus Filozófia Tanszék professzori tisztét töltötte be. A Wuppertali Egyetem 2014 júliusában második hetében Tengelyi hatvanadik születésnapjára nagyszabású konferenciát rendezett, amelyen kollégák és tanítványok sokasága vett részt.

Tengelyi László eredetileg 1988-ban megjelent Kant-monográfiájának 2. kiadásához írott előszavában azt a személyes megjegyzést teszi, hogy Kant volt az a gondolkodó, akitől mindmáig a legtöbbet tanult (*Kant*. Áron, Bp., 1995.²). Nem tudhatjuk, ez az 1995-ben leírt mondat az elmúlt években is érvényes volt-e, annyi azonban bizonyos, hogy Tengelyi filozófiatörténeti érdeklődését, de még fenomenológusi habitusát is mélyen befolyásolta a három *Kritika* szerzője. Erről tanúskodnak a nyolcvanas és kilencvenes évek publikációi, amelyek kezdetben inkább filozófiatörténeti értelmezések, az 1992-ben megjelent *A bűn mint sorseseemény* című könyv óta pedig önálló fenomenológiai elemzések.

Tengelyi munkásságát két súlypont köré csoportosíthatjuk: az egyik Kant, a másik a fenomenológia. Ez volt az a két terület, amellyel a legintenzívebben foglalkozott, és hatása is itt volt a legnagyobb. Kant-monográfiája ma is a legalapvetőbb magyar nyelvű írás a filozófusról, s ezt egészítik ki fordításai: Kant néhány fontos levele mellett a latin nyelvű *Székfoglaló értekezés* a Kant-monográfia első kiadásának függelékében, az összefoglalókkal és kommentárral is ellátott, a Matúra-sorozatban megjelent *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése*, és a feleségével, John Évával

együtt lefordított *Prolegomena*. Az ifjabb fenomenológusgenerációk méltán tartják őt a kilencvenes években kibontakozó magyarországi fenomenológia atyjának, az ezredfordulótól, vagyis a Wuppertali Egyetem katedrájának elfoglalásától pedig a nemzetközi fenomenológiai élet egyik meghatározó alakjának.

A kulcsfogalmak, amelyek Tengelyi első terjedelmesebb írásaiban előbukkannak, etikai jellegűek: a morális autonómia, a bűn és a sors, az élettörténet és az interszubsztitívitás. Ilyen irányú témaválasztására – az egyéni érdeklődés mellett – minden bizonyítással hatással volt szeretett tanára, Ancsel Éva, akinek töredékben maradt utolsó írását (*Az élet mint ismeretlen történet*. Atlantisz, Bp., 1995.) ő adta ki, s aki filozófiai ízlését is erősen formálta. Kant-értelmezésével pedig másik tanára, Munkácsy Gyula, illetve az általa nagyra becsült idősebb kolléga, Vidrányi Katalin nyomdokaiba lépett. Hiszen Kant Tengelyi szemében is elsősorban „az emberi nézőpont” filozófusa, akinek filozófiatörténeti jelentősége mindenekelőtt abban az „antropológiai fordulatban” áll, amely a „Mi az ember?” kérdésben látja a metafizikai kérdések gyökerét.

Első nagyobb lélegzetű munkájában, kandidátusi disszertációjában, amely *Autonómia és világtrend* címmel jelent meg 1984-ben, a kanti etika fundamentumát keresi. Ez a Kant három legfontosabb etikai témájú művét átfogó vizsgálat, amely már egyértelműen mutatja szerzőjének kivételesen finom elemzőképességét, azt a folyamatot követi végig, miként fut zátonyra több kísérlet után végképp Kant vállalkozása az etika megalapozására. Tengelyi szerint ez egyúttal a kritikai rendszer felépítésének kudarca is, hiszen ő szoros kapcsolatot lát a rendszereszmé és az etika átalakulása között. Ez érthető is, amennyiben az autonómia eszméjét Kant teljes kritikai vállalkozása kulcsának tartja.

Ez a megalapozó és rendszerépítő filozófiai törekvések szempontjából negatív eredmény azonban Tengelyi szemében filozófiatörténeti és fenomenológiai perspektívából is rendkívül gyümölcsöző. Hiszen olyan mély belátások következménye, ame-

lyek – Kanttól vett kedves gondolati alakzatát alkalmazva – antinómiába torkollnak ugyan, ez azonban egyrészt magához a bűntapasztalathoz tartozik, másrészt legyőzésének kísérlete olyan megközelítéseket inspirált, amelyek új belátásokkal gyarapították „a rossz filozófiáját”. Ezt mutatja meg *A bűn mint sorseseemény* című könyv.

Tengelyi gondolkodásában a kilencvenes évek több szempontból is döntő fordulatot hozott. Filozófiatörténeti kutatásait lépésről lépésre felváltották önálló filozófiai törekvései, a kanti etika fundamentumának keresése pedig átadta helyét az átfogó fenomenológiai vizsgálatnak. Az ebben az évtizedben megjelent két könyv középpontjában mindazonáltal azok a kérdések állnak, amelyek már Kant-értelmezésének horizontját is meghatározták: bűntapasztalat és sors összefüggése, a személyiség és az élettörténet vonatkozásai, ezen túl pedig az etika problémáinak fenomenológiai átértelmezése a fenomenológiai elementáretika fogalma mentén. Az 1998-ban napvilágot látott *Élettörténet és sorseseemény* című könyv legnagyobb részét az ugyanebben az évben megjelent *Der Zwitterbegriff Lebensgeschichte* című könyvre támaszkodik – ez egyébként Tengelyi első önálló köteté idegen nyelven.

A bűn mint sorseseemény című könyv ott kezdődik, ahol Tengelyi Kant-értelmezése véget ér: a gyökeres rossz kanti fogalmában rejtőző antinómiánál. Ez az antinómia olyan termékeny feszültséget hordoz magában, amely nemcsak Kant követői számára, de egészen a XX. századi nagy gondolkodókig meghatározza a rossz eredetéről és mibenlétéről szóló filozófiai gondolkodást. Tengelyi vizsgálódásai abból az állításból indulnak ki, hogy a metafizikai hagyomány a rosszat a jó pusztá hiányaként fogta fel, vagyis a rossz semmisségére alapult. A privációtézis azonban nem képes számot adni a rossz tényleges tapasztalatáról, amelyben bűnösség, sors, személyes azonosság, szabadság és felelősség kibogozhatatlanul egybefonódik. A könyv címéül választott kifejezés – a bűn mint sorseseemény – mindkét fogalma az eltávolodást fejezi ki a privációtézistől. A *bűn* fogalma azt juttatja kifejezésre, hogy a rossz

általános fogalmához csak a szabadság és felelősség fogalmain keresztül juthatunk el, nem pedig a kozmológia vagy a teodícea nagy metafizikai alakzatain keresztül. A *sors* pedig a tragikus bűntapasztalatra utal, amelyre a filozófiai gondolkodás egészen a fiatal Hegelig idegenkedve tekintett.

Tengelyi fenomenológiai kutatásainak középpontjában ezt követően a tapasztalat fogalmának újraértelmezése állt. Ez legvilágosabban a *Tapasztalat és kifejezés* (németül: *Erfahrung und Ausdruck*) című műben követhető nyomon. Ezek a nagyszabású tanulmányok újra és újra ugyanahhoz a kérdéshez térnek vissza: „miként válik hozzáférhetővé a tudat számára az értelemképződésnek az a magától meginduló folyamata, amely – Hegel kifejezésével élve – eredendően a »tudat háta mögött« játszódik le.” (9. old.)

Tengelyi önálló gondolati útkeresésében nem keres kibúvókat a filozófiai (ez esetben fenomenológiai) beállítódás alól, hanem kitarat mellett, és módszertanilag elmélyíti. Olyan filozófiát mutat be, amely következetesen megmarad a gondolkodás közegében, és nincs szüksége sem a pszichológia, sem a szociológia, sem bármilyen más tudomány támasztékára. Ezzel egyszersmind hallgatólagosan választ is ad arra a kérdésre, hogy van-e még olyan önálló terepe a filozófiának, amelyet a tudományok nem hódítottak el tőle. Tengelyi szerint a filozófia nem a szellem halott alakzata, amelynek csak múltja van, de jelene már nincs, és nem is csupán egy árnyéktudomány, amely elől a valódi tudományok elszívták az éltető oxigént. Írásai eleven bizonyítékai annak, hogy a gondolkodás mindig megtalálja a maga útjait, és a filozófia nem más, mint a gondolkodás értelmének önálló, a mindenkorai tudományoktól független és velük egyenrangú keresése.

Tengelyi gondolkodása Hegel és Gadamer kezdeményeire támaszkodik, amikor a tapasztalat fogalmát elhatárolja attól a felfogástól, amely szerint a tapasztalat mindössze az általános fogalmak alkalmazását, vagy pedig a tudományos ismeretszerzés sajátos válfaját jelenti. A tapasztalat újat hoz, minden valódi tapasztalat

az újdonság erejével hat, keresztezi elvárásainkat és a tudat szándékaitól függetlenül, „a tudat háta mögött” történik meg. Ez a felfogás nem csupán súlyt ad a tapasztalat fogalmának, hanem egyszersmind rámutat a „ritkaságára”, vagyis arra, hogy nem minden, hétköznapi értelemben vett tapasztalatunk hordozza az újdonságot, az értelem keletkezésének meglepő és váratlan fordulatait. Ám a pregnáns értelemben vett tapasztalatok mégsem csupán határesetei és különleges változatai a hétköznapi észlelésnek, hanem valójában ezek az „igazi” tapasztalatok, ugyanis ezekből a tapasztalatokból áll össze az életünk. „Nem pusztá élmények, hanem jelentőségteljes tapasztalatok alkotják egy élet történetét.” (345. old.)

Tengelyi a legutóbbi években két nagy feladatnak szentelte erejét. Hans-Dieter Gondek közreműködésével *Neue Phänomenologie in Frankreich* címmel megírta az újabb francia fenomenológia történetét: egy monumentális német nyelvű értelmező-értékelő elemzést az elmúlt 30 év francia nyelvű fenomenológiájáról. Saját gondolkodásának középpontjában pedig egy fenomenológiai metafizika lehetőségének problémája állt. Erről tanúskodik a posztumusz, Tengelyi László halála után néhány héttel megjelent *magnum opus*, a *Welt und Unendlichkeit. Zum Problem phänomenologischer Metaphysik*.

A könyvben Tengelyi egy olyan metafizika körvonalait rajzolja meg, amelynek a centrumában nem a létező, hanem a világ fogalma áll, mégpedig a világ mint őstény. Ez a husserli kifejezés arra utal, hogy a fenomenológiai metafizika alapjául nem apriori fogalmak, hanem szükségszerű tények – a világ létezésén kívül ide tartozik az én létezése, az interszubsztivitás és a történetiség is – szolgálnak. A fenomenológiai metafizika abban is eltér a metafizika hagyományos formáitól, hogy az utóbbiakra jellemző – Heidegger terminusával – ontoteológiai – szerkezettel szakítva nem a létezők teljességét próbálja megragadni, hanem a világ végtelenjét, amelyet Husserl nyomán és Georg Cantor transzfinit végtelen fogalmára támaszkodva nyitottságként határoz meg. Tengelyi Lászlónak ez az

utolsó könyve egyszerre lett életművének megkoronázása és ugyanakkor egy olyan új kezdeményezés a fenomenológiai és filozófiatörténeti tradíción belül, amelynek a kibontása és folytatása immár a tanítványokra és a fenomenológusok későbbi nemzedékeire marad.

SZEGEDI NÓRA
ULLMANN TAMÁS